

Podjetniško-skupinska (gospodarsko-poslovna) odklonskost

Janez Pečar*

Bolje je — slikovito povedano — vzeti od vsakega izmed desetih milijonov ljudi po deset centov s finančnimi operacijami gospodarskih podjetij kot z revolverjem od desetih bank po sto tisoč dolarjev.

(C. Wright Mills, *The Power Elite*, New York 1956, s. 95.)

Ta sestavek se loteva nekaterih pojavov v gospodarsko-poslovnem življenju naše družbe, v katere so tako ali drugače vpletene ne le odgovorne osebe, marveč z njimi vred in poleg njih tudi razni samoupravni mehanizmi — v tistih primerih, kjer gre s kršitvijo norm za pridobivanje skupinskih koristi, ne pa za iskanje prednosti za posameznike (vsaj ne neposredno). Lahko bi rekli, da gre pri tem za skupinsko (kolektivno) in institucionalizirano odklonskost, ki nastaja v gospodarskih poslovnih razmerjih zaradi navzkrižja interesov posameznih skupinskih subjektov in celotne družbe, žrtve so nedoločeni posamezniki (množično), druge gospodarske in sploh delovne organizacije ali širša družbena skupnost.

Čeprav obstaja prenekatera podobnost s t. im. kriminalom belega ovratnika in deloma s kriminaliteto, storjeno v poklicu ipd., kar je v kriminoloških teorijah že od nekaj izredno nedoločeno in pogosto tudi sporno področje z dokaj slabo pojmovno jasnostjo, se vendarle kaže marsikatera posebnost, izvirajoča iz narave naše družbenopolitične in gospodarske ureditve. Prav to pa daje določene razločke tudi podjetniški (corporate) kriminalnosti, ki v zadnjem času močno prizadeva tudi zahodni kapitalistični svet, zlasti s podkupovalnimi aferami izjemnih razežnosti.

To tudi pomeni, da je tovrstna odklonskost izredno škodljiva v vsaki družbenopolitični ureditvi in vsakemu načinu gospodarjenja ter pomeni veliko nevarnost posebno zaradi mednarodne prepletenosti in sodelovanja med gospodarskimi in političnimi krogi. S tem pa se deloma srečujemo tudi pri nas, kajti gospodarjenje je svojevrsten proces, ki ne pozna meja, in nerado sprejema omejitve; terja svobodo, išče tveganje in potrebuje moč. Vse to pa oblikuje tudi ljudi.

Odklonskost, ki je mišljena s tem pisanjem, sestavljajo kazniva dejanja, gospodarski pre-

stopki in prekrški, kršitve samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov ali celo nepoštevanje poslovnih navad, tja do morebitnega nesprejemanja nesankcioniranih političnih priporočil in resolucij, ki jih je čedalje več in na vseh ravneh. Izhodišče za naš namen je konfliktnost s t. im. splošnimi družbenimi interesi. Toda teh vprašanj se ne lotevamo iz pravnih zornih kotov, ker nam gre predvsem za kriminološko-sociološko problematiko in hkrati za razmišljanje o spodbudah za take pojave s splošnimi, pogosto neugodnimi gospodarskimi gibanji pri nas in njihovimi posebnostmi.

Že takoj v začetku kaže poudariti, da se tovrstna odklonskost, na splošno ne šteje — vsaj ne — za posebno zavrženo. Tradicionalna morala, ki velja za napade na premoženje posameznika in celo za konvencionalno ogrožanje družbenega premoženja s tatvinami, vlomi, poneverbami, goljufijami ali kakršnimkoli zlorabljanjem položaja oseb itd., nima prave moči pri morebitnem vrednotenju nevarnosti skupinskih subjektov. Pridobitev koristi za skupine, torej za nas, je pomembnejša od domnevnih prednosti za vse, to je za družbo. To nas opozarja, da se bo treba v znanostih o vedenju bolj ukvarjati s skupinsko-podjetniško miselnostjo. Ali ne gre v njej iskati in razlagati tudi koristoljubnost in še marsičesa drugega ter ne nazadnje — odklonskost (skupinskih subjektov).

Prav tako bomo morali razčistiti še marsikatero vprašanje, ki zadeva naravo in težo pojavov te vrste, všteti določitev odgovornosti, ustrezna političnofilozofska teoretična izhodišča, naravo ukrepanja z državnimi, samoupravnimi ali drugimi mehanizmi ter formaliziranost postopkov ter ne nazadnje kakšne naj bodo kazni za skupinsko-podjetniške deviate.¹ Še posebno pomembno pa je vprašanje, ali naj bodo kazni sploh sredstvo za uravnavanje družbeno-gospodarskih tokov, in če naj bodo, od kod naprej.

Politika v zadnjih letih močno poudarja nevarnost odklonskih pojavov v gospodarsko-poslovnem življenju in skuša spreminjati škodljive tokove v pozitivne smeri ter skupaj z državo odpravljati vzroke težav v samih gospodarskih temeljih. Toda prav v tem oziru se dobronamernost neredko sprevrača v svoje nasprotje. Pojasnjevalci razmer bi morali upoštevati tudi to plat in v svojih razlagah izhajati iz celovitosti pojavov, od geneze do posledic. Toda vse kaže, da se raje lotevamo posledic.

¹ Glej tudi Newman v navedbi Watkins, s. 298.

* Janez Pečar, dipl. pravnik, doktor znanosti, znanstveni svetnik, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 11.

1. Odklonskost spodbujevalne družbeno-gospodarske razmere

Tudi za to odklonskost prihajajo v poštev razne subjektivne in objektivne okoliščine, ki uravnavajo človeško ravnanje v prav določene smeri. **Toda ob tej priložnosti se ukvarjamo predvsem z objektivnimi**, čeprav nastajajo posredno tudi zaradi človeškega ravnanja, kajti gospodarsko poslovanje je vendar dejavnost človeških rok in njegovega uma ter posledica razmerij med ljudmi in njihovimi skupinami. Neugodna stanja v gospodarstvu, četudi se kažejo kot objektivna plat odklonskega ravnanja, se ne porajajo spontano, marveč zaradi nekkih tokov, ki jih uravnavamo ljudje. Vsaka družba, kot je ugotovil Marx,² pa nastaja iz stare in nova mora vedno računati s tistim, kar je bilo pred tistim, kar zdaj priteguje njeno pozornost.

Gospodarsko-poslovna odklonskost delovnih organizacij kot skupinskih subjektov pa ima svoj vsebinski okvir v materialnih temeljih družbe in v mednarodnih razmerah. V tem smislu so zadnja leta pri nas posebno očitne naslednje poteze: nižja rast delovne storilnosti, večji obseg zaposlovanja, zaostajanje pri vstopanju našega gospodarstva v mednarodno menjavo, neučinkovitost naložb, negospodarno ravnanje s prostorom in okoljem, nezmožnost lastne reprodukcije in v zvezi s tem velika zadolženost doma in v tujini, rast dohodkov, predvsem pa neobvladljiva inflacija.³

Gospodarski položaj je postal »težaven, doživeli smo potres, sedaj grozi suša«.⁴ »Na nekaterih področjih gospodarskega življenja vidimo gibanja, ki se odmikajo od začrtanih nalog in ciljev«,⁵ »prišli smo tako daleč, da so se stroški prehrane povečali skoraj na 60 % osebne dohodka«.⁶ »Že lep čas je čutiti neskladje med rastjo dohodka in vseh oblik porabe, krepijo se zahteve po povečanju cen, čutiti je motnje v blagovno-denarnih razmerjih, neugodna gospodarska sestava in velika odvisnost proizvodnje od uvoza ob premajhni rasti izvoza pa zastrujeta probleme plačila bilance vse države«.⁷ Vzroki gospodarske nestabilnosti so dolgoročnejšega

pomena, »pojavi se pa se kot posledica odmi-kanja od osnovnih usmeritev plana...«.⁸

Te celostne družbeno-gospodarske procese spremlja še nešteto drugih neugodnih tokov, ki še bolj poglobljajo družbeno dezorganizacijo, ne samo v gospodarsko-poslovnem življenju, marveč tudi v politiki, zdravstvu itd., tja do organizacije in delovanja državne uprave in njene učinkovitosti pri nadzorovanju in usmerjanju v posamezno področje. Še več — državo je ponekod čutiti kot oviro za samoupravnost v gospodarstvu, »kot objektivnega kaznovalca vseh, tako gospodarnih kot negospodarnih«.⁹

Cene so leta 1979 narasle bolj kot sploh kdaj poprej (od načrtovanih 13 % za vse leto do 27 % v prvem polletju). Povečali so se uvoz, investicije, osebna in skupna poraba, narasel je plačilni primanjkljaj. Delovne organizacije imajo okoli 7 milijard manj denarja, tako da posegajo po raznih skladih (hkrati pa imajo v družbenih dejavnostih včasih preveč), primarna emisija denarja pa se je povečala. Slovenski zunanjetrgovinski primanjkljaj je večji kar za 53 %. Ugotavljamo porabo brez kritja, rast osebnih dohodkov brez ustreznih storilnosti, poglobljanje neskladnosti med ključnimi gospodarskimi tokovi itd.; z »odsotno tjo z dela zgublja Slovenija okoli 7 % potencialnega dohodka letno«.¹⁰ Ob 700 000 pa v Jugoslaviji priglašeni nezaposleni oseb pa je po drugi strani letno še vedno 300.000, nezasedenih delovnih mest, predvsem v materialni proizvodnji.¹¹

Povrhu tega razburjajo ljudi zdaj pomanjkanje kave, drugič omejitve porabe bencina, pa spet slaba žetev, nesorazmerne podražitve reprodukcijekega materiala, »pomanjkanje zdravil«,¹² administrativno določanje cen ter razni ukrepi, zaradi katerih pogosto nastajajo pojavi, nasprotni pričakovanim. Prihaja do zapiranja trga in množičnega nespoštovanja dogovorov in sporazumov ter do kršitve pravnih norm, neredko tudi zaradi gospodarskih ukrepov »po meri«¹³ kake »vplivne« gospodarske organizacije itd.

Te predvsem »makro-okoliščine«, posredne ali neposredne, so lahko kriminogeni dejavniki v gospodarstvu in ustvarjajo možnosti za tako reagiranje delovnih organizacij, ki je spričo pri-

² Marx v navedbi Mihajlovski, s. 152.

³ Glej zlasti: Poročilo o izvajanju družbenega plana SRS 1976—1979, Poročevalec Skupščine SRS 26. 6. 1979, s. 2.

⁴ Popit, Delo 9. 6. 1979, s. 4.

⁵ Dolanc, Delo 2. 7. 1979, s. 2.

⁶ Bakarić, Delo 16. 7. 1979, s. 3.

⁷ Sklepi CK ZKJ, Delo 17. 7. 1979, s. 5.

⁸ Vratuša, Delo 24. 7. 1979, s. 5.

⁹ Glej npr. Palica uprave prav nič ne izbira hrbe, Delo 1. 8. 1979, s. 3.

¹⁰ Poročevalec, prav tam, s. 55.

¹¹ Dragosavac, Komunist 3. 8. 1979, s. 4.

¹² Prav tam, s. 5.

¹³ Dragan, s. 593.

čakovanj lahko odklonsko, neustrezno, nemoralno, nezakonito in protipravno, čeprav je lahko kdaj pa kdaj normalna reakcija na nenormalne razmere. Objektivni dejavniki ne vplivajo ugodno na razmerja v gospodarjenju, ustvarjajo neugodne razmere za poslovanje in povzročajo oddaljevanje od načrtovanega razvoja.

Vse to deloma vpliva na stopnjo in stanje kriminalnosti in gospodarsko-poslovno odklonskost skupinskih subjektov. Ti se zaradi gospodarke nestabilnosti, tekmovanja na trgu, inflacije in zagotavljanja dobičkov pogosto izogibajo še večjim obremenitvam ter zato tudi ravnajo protizakonito, asocialno in neodgovorno.

2. Kršitve norm kot možnost (strategija) za pridobivanje dohodka

Za gospodarjenje neugodne in težavne razmere morajo vplivati na ravnanje in reagiranje delovnih organizacij, četudi so za njihovo dejavnost odgovorni individualni ali skupinski, samoupravni ali drugi organi in četudi posamezniki poleg tega lahko izrabljajo svoje položaje za osebno okoriščenje (o tem pa v tem sestavku ne bomo pisali). **Zato se kršijo ne samo pravne norme, marveč tudi poklicne, politične in še druge.** V morebitni stiski se pogosto ne gleda na sredstva in njihovo izbiro, ker so marsikdaj pomembnejši predvsem cilji — tudi skupinski.

V zvezi s tem bi morali zlasti morebitno negativno oblikovanje zavesti v gospodarsko-poslovnem življenju gledati v razmerju med tistim, kar želimo doseči v idealnem smislu, in dejanskostjo. To dvoje si je pogosto v nasprotju, posebno ker »pri nas pri čedalje večjem številu gospodarskih odločitev samo gospodarstvo ne sodeluje«,¹⁴ oziroma ker »združeno delo čedalje manj sodeluje pri oblikovanju gospodarske politike in v odločanju o njej«.¹⁵ **Deklaracije in načela ter dejanja se torej v praksi prepogosto razhajajo** in gospodarstvo mora prenašati izjemna bremena in hkrati ko mu ostaja čedalje manj denarja, zunaj njega pa se v njem ustvarjena sredstva pogosto porabljajo negospodarno.

Da bi si delovne organizacije pridobile večji kos, kot ga dajejo konkretne razmere, uravnane z neštetiimi predpisi, prepovedmi, omejit-

vami itd. (zlasti administrativnimi), ki jih gospodarstvo težko prenaša, nastajajo razna dejanja, s katerimi si skušajo pridobiti kaj več, kakor bi smele.

Tako npr. nekatere delovne organizacije zlorabljajo svoj monopolni položaj. Včasih celo »odgovorni v nekaterih republikah stoje za stališči, ki jih ponujajo naprej kot stališča njihovega združenega dela«.¹⁶ Neredki so pojavi ne-lojalne konkurence, kršitev enotnosti jugoslovskega trga, deviznih mahinacij, prikrivanja in spreminjanja dejstev, pomembnih za določanje ali odmero kakih dajatev, razraščajo se nepravilnosti pri proizvodnji blaga z nadomeščanjem surovin slabše kakovosti, z manjšo težo, kot je predpisana oziroma z uvrščanjem blaga po stopnjah, ki ne ustrezajo kakovosti izdelkov. Čedalje več je dejanj delovnih organizacij, zaradi katerih propadajo okolje, človeško zdravje (zastrupitve s hrano) ter varnost ljudi in premoženja (sploh pa naj bi to bila kriminaliteta prihodnosti, ki tudi pri nas kaže začetek svojega pohoda).

Prestopništvo delovnih organizacij (njegovi nosilci so sicer lahko posamezniki ali skupine, vendar nam gre za procese, ki se vzdržujejo z dopuščanjem znotraj organizacij) bi lahko delili na zunanje in notranje oziroma na iskanje možnosti za pridobivanje prednosti v poslovanju na trgu in za neustrezno delitev dobrin znotraj njih samih (čeprav s privolitvijo samoupravnih organov).

Zunaj delovnih organizacij ugotavljajo zlasti pritiske za poviševanje cen ali izrabljanje položaja na trgu (npr. letalski bencin), dajanje daril ali podkupovanje ob sklepanju pogodb (za to obstajajo skladi), fiktivno zaposlovanje, fiktivno plačevanje uslug, dajanje neupravičenih provizij, prilaščanje razlik, ki nastajajo v trgovini zaradi morebitnega zniževanja cen pri proizvajalcih;¹⁷ banke odobravajo negativen ali nepokrit saldo na tekočih računih (tako je 200.000 Jugoslovanov kreditiranih, ne da bi jih to kaj stalo),¹⁸ nadzorstvo nad kakovostjo in cenami čedalje bolj kaže nezakonitosti na tem področju. Vsi bi radi izdelovali ter prodajali čim dražje, toda čedalje slabše in količinsko neustrezno blago. Izigravajo zunanjetrgovinski, devizni in carinski režim. Špekulirajo in spodkopujejo sta-

¹⁴ Levičnik, Delo, Sobotna priloga, 28. 7. 1979, s. 20.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Pozabljeni trgovci, Delo 9. 6. 1979, s. 2.

¹⁸ Nelegalne milijarde, Delo 31. 7. 1979, s. 2.

bilizacijska prizadevanja¹⁹ itd. Po drugi strani pa nastaja **znotraj delovnih organizacij** obrnjen položaj, po katerem naj bi se razdelilo čim več sredstev in ugodnosti. Od tod rast osebnih dohodkov, ki ne ustreza storilnosti; narašča plačevanje nadur, izplačevanje dnevnic in kilometrine. Sredstva za reprezentanco gredo v milijarde, razširilo se je praznovanje in proslavljanje²⁰ ter razsipništvo, »preveč potujemo v tujino«. Na vodilnih mestih so posamezniki, ki so več na tujem kot v državi.²¹

Veliko napak se dogaja v organizaciji dela, tare nas neproduktivnost, nevarčevanje itd. Neustreznost ravnanja delovnih organizacij se kaže pri davkih in obveznostih, financah, sporazumih in dogovorih, kakovosti proizvodnje in poštenosti menjave, pri naložbah in kreditiranju, subvencioniranju itd. »Koristne malverzacije« gredo čedalje bolj v prid skupinskim subjektom, ki so manj dosegljivi družbenemu nadzorstvu kot posameznik.

Čeprav je tovrstna odklonskost potrebna temeljitega etiološkega in fenomenološkega proučevanja in iskanja povezanosti med težavnostjo v gospodarskih tokovih, vendarle lahko domnevamo, da se marsikateri skupinski ekscesi porajajo s silnicami neugodnega družbenogospodarskega življenja.

3. Motiviranost za neupravičeno skupinsko korist

Gospodarjenje je alternativno, namensko zbiranje in aktiviziranje nezadostno razpoložljivih sredstev ter dela za čim večje, čim boljše, toda vendar omejeno in spričo stimuliranja neenako zadovoljevanje potreb ljudi, skupin ljudi, narodov.²²

Ta »nezadostnost« ustvarja tekmovanje in različno zavest; ne nazadnje je vsak sistem gospodarjenja tudi moralni sistem.²³ Ali naj bi bilo gospodarjenje pri nas boljše? Ali naj si torej gospodarjenje kot »moralni sistem« predstavljamo drugače? In kaj potem, če so predstave o »gospodarjenju« v glavah lepše, kot je resnič-

nost? Kdo je bolj ali manj moralen — ali tisti, ki postavlja norme za visoko moralnost, ali tisti, ki se trudijo, a je ne morejo doseči zaradi nešteti ovir, morda tudi zato, ker bi radi dobro gospodarili, pa čeprav njihovo prizadevanje ne doseže pričakovane moralnosti.

Naša družba pričakuje od vsakega gospodarskega subjekta visoko učinkovitost v ustvarjanju dohodka. Četudi imamo »izgubarje« pa so »še večji problem tisti, ki žele gospodariti na meji rentabilnosti oziroma ekonomski učinkovitosti«. ²⁴ Ker ni dovolj akumulacijske zmožnosti gospodarstva, se moramo zadovoljevati, tako da samo »obresti od kreditov rastejo hitreje od sredstev, namenjenih za razširitev lastne materialne osnove dela«. ²⁵ Ker pa je še dovolj drugih obveznosti in neprijetnosti, se pri pridobivanju koristi pogosto ne gleda na sredstva, s katerimi naj se dosega namen; teh neredko ne postavlja gospodarstvo samo (po svojih zmogljivostih in pripravljenosti). Morda gre tudi tu za neujemanje med dejanskostjo in načrtovanjem.

Iz političnih ocen je očitna »razširjenost prakse za pridobivanje sredstev za osebne dohodke mimo rezultatov dela«. ²⁶ Cene povečujejo celo tam, kjer je storilnost večja, stroški pa manjši ali kjer zaradi boljše tehnične opremljenosti, ugodnejšega družbenega kapitala, boljših naravnih možnosti itd. proizvajajo bolje in je dohodek večji. Poleg tega režim omogoča, da »z jokanjem dobiš tisto, kar naj bi si zagotovil s svojim delom in z delitvijo dela z drugim«. ²⁷ Družbena narava dohodka je tako močno ogrožena prav zaradi zviševanja osebnih dohodkov, ki niso sad posameznikove ali družbene delovne storilnosti. Hkrati narašča nagibanje k večji uravnalovki pri osebnih prejemkih; razmerje med povečanjem najnižjih in najvišjih osebnih dohodkov na zaposlenega v TOZD je bilo leta 1976 1 : 2,8, leta 1977 1 : 2,7, leta 1978 pa že 1 : 2,4.²⁸

Ali tovrstni pojavi ne kažejo na neko rastočo množično zajedalstvo, v katerem razmere omogočajo čedalje večjemu številu ljudi živeti na račun drugih. In ko se čedalje več ljudi tega zaveda, zaostaja storilnost, povečujejo cene, ker si je treba z manj dela »ustvariti« več dohodka;

¹⁹ Glej Jovović, zlasti o tem, koliko naših podjetij in bank ter tujih firm je sodelovalo v poslovnih transakcijah, 13. Maj 1977, 2, s. 27.

²⁰ Glej Bakarić, Delo 16. 7. 1979, s. 3.

²¹ Dragosavac, Komunist 3. 8. 1979, s. 3.

²² Černe, s. 95—96.

²³ Glej več o tem prav tam, s. 96.

²⁴ Dragan, s. 593.

²⁵ Dragan, s. 591.

²⁶ Iz sklepov CK ZKJ, Delo 17. 7. 1979, s. 5.

²⁷ Levičnik — intervju, Delo 28. 7. 1979, s. 20.

²⁸ Poročilo o izvajanju družbenega plana, Poročevalec V. št. 16, 26. 6. 1979, s. 15.

zato je vse nenehno dražje in v medsebojni odvisnosti in čedalje bolj zapleteno in neobvladljivo. Zato je tudi vse »naše protiinflacijsko delovanje zadnjih let slejkoprej neuspešno...«, ker ne zagotavljamo načrtnega obsega strukture, kvalitete in ustrezne cene ponudbe.²⁹

Tisti, ki na raznih ravneh gospodarjenja skrbijo za pridobivanje dohodka (morda tudi nezakonito, amoralno itd.), dohodek pogosto »ustvarjajo« nekorektno, z nelojalno konkurenco ali kako drugače, da bi prodrli na trg pred drugimi, da bi delovni organizaciji izboljšali položaj in pridobili kako prednost, da bi se izognili kakim dajatvam ali se potrdili pred kolektivom (kajti tudi letna ocena poslovnih organov je odvisna od »ustvarjenega« prihodka, od stopnje »skrbi« za delavce, od »dobrega« gospodarjenja itd., ta ocena vpliva bodisi na relokacijo bodisi na odpoklic s položaja). Periodično »poročanje« delavcem terja dobro gospodarjenje, to pa povzroča večje dohodke, večji dohodki pritegujejo boljše kadre in omogočajo ustreznejšo izbiro, zvišanje kolektivnega standarda (glej neujemanje v dohodkih posameznih panog iste vrste) itd. Zato nastajajo tudi pojavi bogatenja posameznih delovnih organizacij in siromašenje drugih.

Doslej so bili v središču pozornosti posamezniki s svojo kriminalno pridobitniško zmožnostjo raznih vrst, zadnje čase pa stopa v ospredje **skupinsko, kolektivno in podjetniško pridobitništvo**. Ob posameznikovem se razrašča »**tozlovsko« prilaščanje na račun** drugih skupin in zlasti na hrbtu nezavarovanega kupca. Kolektivniško koristoljubje pa se pogosto dosega še s pritiski, uveljavljanjem podjetniških ali skupinskolastniških interesov, zanemarjanjem in obhajanjem skupnih ciljev, dogovorov, sporazumov in načrtov itd. Vse pa ima skupno lastnost: **maksimalni dobiček ob minimalnem trudu**.

S tem prihajamo v obdobje poudarjene gospodarsko-poslovne odklonskosti skupinske narave, s katero se solidarizira čedalje večji krog ljudi; ta odklonskost ima drugačno vsebino kot posamezniško uveljavljanje koristoljubja s kriminalom. Kolektivno odklonskost spodbuja dobičkarstvo, nagon po samoohranitvi, zadoščanje naraščajočim zahtevam zunaj delovnih organizacij, nenehno financiranje nečesa, kar ni ključni interes tistih, ki naj dajejo denar, potreba po lastnem razmahu ali še kaj, kar ne nastaja v najbolj moralnem okviru samih delovnih organizacij in nasprotuje celotnim družbenim intere-

som (pri tem se ne sprašujemo, kdo jih postavlja, v čigavem imenu in za koga).

Skupinsko-podjetniški interes torej ni zamenljivo vprašanje, ne le za gospodarjenje, marveč tudi za znanosti o ravnanju v gospodarsko-poslovnem svetu.

4. Negativne posledice

Prav za čas, v katerem gre za pojave, ki jih obravnavamo v tem sestavku, je CK ZKJ ob razpravljanju o nalogah ZK in drugih socialističnih sil pri pridobivanju, razporejanju in delitvi dohodka (Beograd, 6. 7. 1979) med drugim ugotovil tudi, da »postaja pešanje materialne podlage združenega dela in zmanjševanje akumulativne in reprodukcijske zmožnosti gospodarstva velik družbeno-gospodarski problem in da se je treba odločno upreti pojavom prilaščanja samoupravnih pravic delavcev od »**kolegijskih teles**«³⁰ (podčrtal pisec).

Politična vodstva torej začenjajo čedalje bolj opozarjati na neustrezno ravnanje kolegijskih organov, skupin kakršne koli že vrste in ravni, ki se vedejo kolektivno-lastniško in s svojimi skupinskimi interesi delujejo proti družbenim, ki ne delujejo po predpisih, ki si prilaščajo sadove skupnega družbenega dela in ki sploh gospodarijo na neustrezen in nezaželen način, čeprav mogoče učinkovito in ekspanzivno.

Čeravno tu ni naš namen razmišljati o posledicah skupinske odklonskosti v gospodarstvu in na drugih področjih, zlasti v interesnih skupnostih, državni upravi in še kje, ter iz političnih, gospodarskih, socialnih, pravnih etičnih,³¹ moralnih in drugih zornih kotov obravnavati načeta vprašanja, naj vendarle opozorimo še na naslednje.

Izigravanje dogovorjenega ali predpisanega načina gospodarjenja ponuja gospodarskim (ali drugim) subjektom različne možnosti za pridobivanje sredstev. S tem se **povečujeta neenakost in razločevanje posameznih delovnih organizacij**. Na to opozarjajo tako politiki kot gospodarstveniki.³² Vendar nas neenakost še ne skrbi dovolj, kajti vsak kolektiv naj bi se pred-

³⁰ Sklepi CK ZKJ, Delo 17. 7. 1979, s. 1.

³¹ Glej več o tem Pihler, Naša zakonitost, 1979/1, s. 32, 37.

³² Dohodek na delavca med posameznimi gospodarskimi panogami in grupacijami se je leta 1978 gibal v razmerju 1 : 6,7, Dragosavac, Delo 29. 6. 1979, s. 6.

²⁹ Dragan, s. 589.

vsem sam znašel na trgu in v boju za obstanek. In če gre za boj za obstanek, potem se pogosto izbirajo nedopustna sredstva. Čeprav po vzročni plati iščemo silnice za gospodarsko-poslovno odklonskost katerekoli vrste na družbeno-gospodarskem, psihološkem, gnoseološkem, vzgojno-kulturnem ali kakem drugem področju, ne smemo pozabiti na boj na trgu. Poznavalci zunanje trgovine trde, da zlasti z nekaterimi državami tretjega sveta ni mogoče skleniti kupčije brez podkupovanja in drugih oblik pridobivanja naklonjenosti partnerjev.

Temeljne organizacije združenega dela se z ustvarjanjem prihodka (in vsem, kar ga spremlja, ter z obveznostmi, ki jih imajo do družbe, zlasti z načrtovanjem prihodnosti) srečujejo tudi z drugimi družbenimi problemi, ki presegajo zgolj gospodarjenje z njim zaupanim premoženjem in njegovo reprodukcijo.³³ V zvezi s tem ustvarjajo in oblikujejo (kar zanima kriminologijo) razmerja med ljudmi pri upravljanju stvari. Ker združeno delo lahko v marsičem pomeni žarišče konfliktnosti, nereda, amoralnosti in kriminala, mu moramo posvetiti ustrezno pozornost tudi glede ravnanja skupin, njihovih sklepov ali rešitev »kolegijskih teles«.

Zato se (ne zaman) čedalje bolj poudarjata dolžnost in odgovornost kot lastnosti, ki sta za uspešno gospodarjenje nujni. Z njima je v naši družbi res precej narobe in družboslovne znanosti čakajo prav na tem področju pomembne naloge pri pojasnjevanju vzročnosti splošne neodgovornosti, malomarnosti, zanikrnosti, nezakonitosti itd., kajti posledic ni treba razlagati, ker so tu in so očitne. V naši družbi pa se sploh (čeprav neuspešno) spoprijemamo predvsem s posledicami (tipičen tak primer je npr. »zamerznitev cen« — glej uradni list SRS 26-1219/79, 3. 8. 1979), ne bojujemo pa se dovolj z vzročnostjo posameznih izpadov še pred posledicami. Če »družbena samozaščita« kje odpoveduje, potem prav tu.

Neuspešnost v gospodarjenju rešujejo bodisi s povečevanjem cen bodisi s solidarnostjo, s katero »pokrivamo razne slabosti, zanikavamo delitev po delu in izgubljam spodbudo za povečanje delovne storilnosti.«³⁴ In če je tako, potem sta ti dve okoliščini lahko leglo za izigravanje in obhajanje vseh norm, spodbuda za nepoštenost in pospeševanje nezmožnosti in odklonskega

vedenja, ker vnaprej določata (namreč dolžnost in odgovornost oziroma njuni nasprotji), da je krivca treba iskati drugje, ne pa tam, kjer dejansko je.

V svetu radi primerjajo podjetniško odklonskost s posledicami klasičnih oblik kriminalitete, kot so tatvine, vlomi, ropi itd. Zlasti poudarjajo ranljivost gospodarstva in družbenega okolja za kriminal belega ovratnika in njegove vplive za spremembo v ljudeh. Če gre za to pri nas, potem čutimo te posledice predvsem v zadnjih letih, posebno ker je marsikaj narobe, pa nikogar ni mogoče napraviti odgovornega za napake. Morda kaznujemo kršilce ali posamezne prestopke, velikih povzročiteljev (tudi kolegijskih) in milijonske škode pa postajajo neprizadete od nadzornih organov, morda tudi zato, ker je odgovornost tako porazdeljena, da zaradi prevelikega števila pristojnih in odgovornih ni odgovoren nihče ali vsaj malokdo.

5. Nevtralizacijske in racionalizatorske tehnike

V kriminološki teoriji nevtralizacije, pri kateri obravnavamo predvsem razumevanje posameznikovih reakcij na njegovo odklonskost, gre predvsem za naslednje sestavine:³⁵

— deviant se navadno zaveda odklonskosti svojega ravnanja;

— toda ne glede na to ga skuša opravičevati, najsi temu verjame ali ne;

— v zvezi s tem ga sam pri sebi napravi za normalno ali dopustno;

— racionalizira svoje pobude za prav tako ravnanje, opustitev sli storitev;

— svojo odklonskost šteje za neodgovorno;

— na vsak način želi obdržati svojo »pošteno« predstavo o sebi;

— ostaja lojalen ali solidaren s sebi enakimi, katerih združba mu je pomembnejša kot vrednota, ki jo je kršil;

— v takem ozračju ali okoliščinah postaja njegovo dejanje sprejemljivejše, v prenekateri skupini celo zaželeno in nujno, če ne celo pogumno.

S tem želi storilec doseči zmanjšanje ali sploh odvrnitev odgovornosti in zanikanje škode. Postavi se v vlogo obsojevalca tistih, ki ga nadzorujejo, vabi na razumevanje in vzajemnost s

³³ Glej tudi Bakarić — intervju, Delo 16. 7. 1979, s. 3.

³⁴ Iz sklepov CK ZKJ, Delo 17. 7. 1979, s. 5.

³⁵ Glej več o tem v ustreznih delih piscev Matza, Sykesa, Christia, Shohama, Cresseyja in drugih.

podobnimi kršitelji in odmisli morebitne žrtve, ki ga ne motijo s svojimi stiskami in težavami, v katere jih je spravil z nespremenljivim (tudi nezakonitim) ravnanjem.

Kako je s tem pri odklonskosti skupinskih subjektov, kot so delovne organizacije v gospodarstvu, samoupravne interesne skupnosti in drugi? Ali je podobno ali drugače? Ali je mogoče računati z enakimi oziroma podobnimi opravičili, čeprav ne gre za posameznike, marveč za skupine posameznikov, ki si sicer vsak zase ničesar ne prilašča neposredno, marveč vsi skupaj sporazumno kršijo pravila ravnanja širše družbene skupnosti, katere cilji niso skladni z njihovimi (vsaj ne povsem).

Pri tem je treba poudariti, da se »institucionalni kršilci z veliko družbeno močjo in vplivom izmaknejo sankcijam, ne nazadnje pod plaščem samoupravljanja«³⁶ in pogosto v povezavi s političnimi, izvršilnimi in upravnimi organi.³⁷ Tam najbrž sploh ni treba iskati nevtralizacijskih tehnik, ker zaradi sodelovanja s politično-birokratskimi skupinami, ki sta jim prav tako pred očmi prihodek in bogatenje (čeprav družbenopolitičnih skupnosti) za vsako ceno, ni treba imeti občutkov, da delajo narobe, saj bodo njihovo ravnanje opravičevali drugi, katerih soglasje že tako imajo.

Manj zavarovani, nemočni, manj pomembni, majhni in drugi pa pravijo: »Ne bodimo neumni in dosledni, saj drugi tudi ne izvajajo predpisov«, »doslednost pri kazovanju kršitev onemogoča konkurenčnost naših organizacij v primerjavi z organizacijami iz drugih regij in republik«, »predpisi so nemogoči in jih ni treba izvajati itd.«³⁸

Predpisi so včasih res nesmotrni in jih je v praksi težko ali nemogoče uporabljati³⁹ brez množice podzakonskih pravnih aktov. Za posamezna področja so prepogostni, zato neredko ustvarjajo več nereda kot smisla. Udeleženci posveta inšpekcijskih služb (Beograd, 20. 6. 1979) so ugotovili, da je v 200 predpisih več kot 3000 določb s prekrški oziroma prestopki, ki jih je treba uporabljati poleg kazenskega prava. Tolikšno kaznovalno nasilje najbrž res lahko zbuja odpor in povzroča miselnost, da se ni treba po

njih ravnati, ker vse skupaj ni več resno in razumno.

Prenekateri gospodarstvenik ugotavlja, da administrativiranje pri cenah in zgrešeno vzpostavljanje stabilnosti, ni podbuda za pridnega. Narekuje, da delaj toliko, da se preživiš.⁴⁰ Od tod pa ni daleč do načela »Delaj toliko, da preživiš, pa čeprav na račun drugih in z nezakonitostmi«. Če postaja to prevladujoče stališče prenekaterih skupine, potem je to **nevtralizacijska tehnika, ki opravičuje odklonskost. Toda če je preveč tako odklonskih, kje je potem normalnost, saj normalno postaja tisto, kar dela večina.**

Izgovori te in podobne vrste so še: pogosto inkriminacije ne ustrezajo pojmom gospodarske odklonskosti, ravnati je treba tako, kot je v navadi zlasti tujim partnerjem, hipertrofija norm škodljivo deluje na dinamičnost gospodarskega poslovanja, boj za dobiček ne pozna omejitev, dojemanje gospodarstva je drugačno kakor v upravi ali drugod, (pa vendar v upravi sprejemajo sklepe o ravnanju), pravne norme so pogosto nejasne in gospodarska ureditev prezapletena in podobno.

Take in drugačne »nevtralizacijske tehnike« in opravičila (ne glede na to, ali so opravičene ali ne) pomenijo zagovarjanje delovanja, ki ni v skladu z normami, ter vnaprej opravičujejo (pri kršilcih) neodgovornost. Od tod tolikšna prizadevanja za povečevanje odgovornosti pri izpolnjevanju obveznosti skupinskih subjektov, ne glede na to, ali nastajajo iz državnih norm ali družbenih dogovorov in samoupravnih sporazumov. To pa hkrati zadeva tudi moralno plat gospodarjenja.

6. Pripravljenost obravnavati pojave v lastnih vrstah

Z ustanovitvijo nekaterih samoupravnih mehanizmov družbenega nadzorstva v samih delovnih organizacijah je pričakovati tudi spremenjeno razmerje do obravnavanja negativnih pojavov v lastnih vrstah, med njimi gospodarsko-poslovna odklonskost skupinskih subjektov prav gotovo ni med zadnjimi. Toda pri tem gre predvsem za več vprašanj.

— Brez zadržkov se naznanja kriminaliteta, ki jo s tradicionalnim načinom delovanja store ljudje zunaj delovnih organizacij v njihovo škodo.

⁴⁰ Prav tam.

³⁶ Klinar, Delo 8. 6. 1979, s. 7.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Ravnikar: Nezakonito poslovanje v gospodarstvu, Komunist 28. 7. 1975, s. 6.

³⁹ Glej tudi Atelšek — intervju, Delo 4. 8. 1979, s. 20.

— Pomisleki že nastajajo, kadar gre za »domače« ljudi, ki si s tovrstnimi oblikami prilaščajo premoženje, s katerim gospodari delovna organizacija.

— Prav tako imajo pomisleke, kadar v gospodarsko-poslovnih razmerjih partnerji z nasprotni strani oškodujejo delovno organizacijo, ki je z njimi v kakšni poslovni zvezi.

— Dosti težje je z odkrivanjem in naznanjanjem gospodarskih kaznivih dejanj, ki jih delajo odgovorne osebe v delovnih organizacijah, vendar izključno sebi v prid.

— Prava redkost pa je odločnejše zatiranje nezakonitosti, ki nastajajo kot poslovna odklonskost kolektivnih oseb, ne glede na to, za kakšne vrste gre.

Motiviranost za dohodek lahko močno ovira samoupravne in druge nadzorne mehanizme, da bi se — vsaj kolikor posamezni med njimi vedo zanje — odločneje upirali pojavom, ki nastajajo zaradi delovanja kakih skupinskih interesov in koristi v posamezni delovni organizaciji. Pri tem **takih razmerij ne kaže gledati le skozi prihodek, dohodek, dobiček**, prednosti, ugodnosti itd., torej iz denarno-materialnega zornega kota, **marveč tudi s stališča razmerij skupine ljudi**, ki v določeni (bolj ali manj sklenjeni) enoti »upravljajo« ne samo stvari, marveč tudi življenje med seboj — torej ljudi. Tu gre vsekakor za globlja vprašanja, ki jih ne smemo obravnavati le formalno pravno, marveč z vidika prepletenosti razmerij, porazdelitve moči, hierarhije, vloge družbeno-političnih organizacij, ugleda posameznikov, pritiskov od zunaj in od znotraj, splošnega ozračja v družbi, ki je zdaj bolj, drugič spet manj naklonjena doslednejšemu preganjanju nezakonitosti in samovolje posameznikov ali skupin itd.

Iz političnih ocen sklepamo, da je zatiranje odklonskosti v delovnih organizacijah dosti boljše tam, »kjer so razmerja med ljudmi samoupravno jasno določena«, ⁴¹ hkrati pa marsikje »prevladuje podjetniška miselnost«. ⁴² V delovnih organizacijah, ki so kršile norme in s tem ustrezno moralnost glede gospodarjenja, so le redki, ki so se zagovarjali zaradi nepravilnosti, ki so jih bili torili. ⁴³ Pogosto se dogaja, da jim zadoščajo dogovori, od tod naprej pa je vse prepuščeno skupini ali volji posameznikov. »Zna-

čilno je, da kazniva dejanja gospodarske kriminalitete oškodovane delovne organizacije največkrat ne prijavljajo same, ampak jih odkrivajo« ⁴⁴ z dejavnostjo organov nadzorstva zunaj nje.

Samo to že doslej potrjuje, da je gospodarjenje hkrati moralno vprašanje. Moralnost in etičnost pa imata svoje materialne okvire, ki ju določajo. Toda kaj storiti, če so se materialni stroški delovne organizacije povečali za 40 %, svojim izdelkom pa sme dvigniti ceno le za 7,5 %. ⁴⁵ Kje je tu moralnost? V delovni organizaciji ali zunaj nje? Koliko sploh lahko na to vpliva? Kako reagirati znotraj nje in po kakšni logiki? Ali torej kršitve ne morejo biti normalen izhod iz zagat, ki se jim je težko upirati, kljub morebitni kazenski, civilni, moralni ali še kakšni drugi odgovornosti. **Kako v takih razmerah vzdrževati interes za »notranje nadzorstvo«, če je kolektivna socialna varnost ogrožena** in je treba iskati poti iz težav, ki pa so jih pogosto ustvarili drugi, zunaj delovne organizacije. Ali ni s tem tudi močno določen okvir, v katerem se uravnava samoupravno nadzorstvo, odrinjeno v obravnavanje obrobnih, ne pa ključnih vprašanj. Od tod prihaja do političnih prizadevanj za krepitev zakonitosti znotraj delovnih organizacij, zlasti s samoupravnimi nadzornimi mehanizmi, ki pa niso kos pričakovanjem, najbrž tudi zato ne, ker morajo upoštevati interese svoje delovne organizacije. Ni znano, koliko vpliva na »naznanljivost« naša ureditev, po kateri ni nujno, da je delovna organizacija kaznovana, če gospodarski prestopki oziroma prekršek naznanijo njeni organi.

Ključno vprašanje je torej v samoupravni odgovornosti, ki računa z visoko zavestjo. Toda s čim naj se zavest oblikuje, če je tudi odsev materialnega položaja delovne organizacije. Od klasičnega marksizma dalje pa vemo, da je treba najprej jesti in piti (in to čedalje več in bolje), šele nato se začne ljudem oblikovati pripravljenost še za kaj drugega, ne nazadnje tudi za ustrezno kontrolo, ki naj bi jo čedalje bolj prevzemali v svoje roke. Toda kaj ko lahko obstaja **neujemanje med vrednotami ožjega kolektiva in tistimi, ki so razglašene od zunaj.**

Ugotavljajo, da je moralna zavest glede napadov na družbeno premoženje dokaj nizka. ⁴⁶ Toda to je navadno razmišljanje o posledici, ne

⁴¹ S VI. seje CK ZKJ, Delo 30. 6. 1979, s. 4.

⁴² Popit iz govora na seji CK ZKS, Delo 5. 7. 1979, s. 2.

⁴³ Iz poročila jugoslovanskih tržnih inšpektorjev, Delo 8. 6. 1979, s. 2.

⁴⁴ Ravnikar, Komunist 28. 8. 1975, s. 6.

⁴⁵ Atelšek, prav tam.

⁴⁶ S posvetovanja o gospodarski kriminaliteti, Cavtat 30. maj 1977, 2., s. 16.

pa o vzrokih. Hkrati pa najbolj zanemarjamo kriminogene vplive zunaj delovne organizacije, ki deluje na ravnanje skupinskih subjektov.

7. Reagiranj družbe (države) oziroma njenih mehanizmov

Družba s svojimi (predvsem državnimi) mehanizmi nadzoruje gospodarsko rast in zaostajanje ter ugotavlja vse, kar ni v skladu z njenimi normami. Zlasti pa predpisuje kazniva dejanja, gospodarske prestopke in prekrške za ravnanje, ki s tem postaja tudi odklonsko. Odklonsko je torej zato, ker je tako določeno, ne pa samo po sebi, prav to pa verjetno gospodarjenje najteže prenaša. Gospodarjenje je svojevrstna (četudi moralnoetična) dejavnost, ki je zaradi potreb ljudi in se od začetka človeške zgodovine razvija po določenih zakonitostih, čeprav ga pravni režimi različno omejujejo, odvisno od družbeno politične ureditve, ki dopušča ali ne dopušča zasebno bogatenje oziroma ga dopušča do določenih meja. Toda karkoli že, **gospodarjenje na splošno vendarle ni nadzorstveni problem.** Zato so vsi tisti, ki sodijo, da je neučinkovitost nadzorstva vzrok za nastajanje tolikšne odklonskosti, močno v zmoti, ker tako zamenjujejo posledice z vzroki. Vzroke je treba iskati drugje. Ker pa gospodarska kriminologija zaostaja za drugimi kriminologijami in zato malo vemo o teh vprašanjih, ni čudno, da ne samo ni dosti znanja o gospodarski ali drugi podobni kriminalnosti (pri tem pogosto iste pojave različno imenujemo), marveč niti ni ustreznih teorij, ki bi nam pojasnjevale pojave.

Pri reakciji družbe (države) na gospodarske pojave gre predvsem za dve vrsti posredovanja, in sicer:

— za vpletanje v gospodarske tokove z gospodarskimi sredstvi;

— za vmešavanje z nadzorstvenimi dejavnostmi.

Pri slednji se vedno postavlja vprašanje, **koliko je potrebnega državno nadzorstvenega poseganja, do kod in s kakšnimi sredstvi.** Ta sredstva so še vedno in predvsem klasična prisila — torej kazni. Ta je večinoma zaporna in premoženjska (čeprav so še druge). Zaporna velja za ljudi, premoženjska pa za ljudi in delovne organizacije. Četudi največkrat izrekajo premoženjske kazni (denarne, odvzem koristi, prepoved kakega delovanja itd.), pa čedalje bolj ugotavljajo, da so ne-le neučinkovite, marveč pred-

vsem zgrešene, ker se prevale na kupca, ki je tako dvakrat oškodovan, prvič z nezakonitim dejanjem gospodarskega subjekta, drugič pa s ceno izdelka, v katero je všteta tudi kazni. Omenjajo še t. i. civilne kazni, ki pa nimajo zamujočega učinka kot morebitni ukrepi družbenega formalnega nadzorstva.

Državni mehanizmi odkrivanja gospodarsko-poslovnih odklonskih pojavov imajo svoje zmogljivosti, v okviru katerih opravljajo odbiro deviantov. Zato ne pravijo zaman (v tujini): »Če že krađeš, kradi (na) veliko«,⁴⁷ kajti nadzornim mehanizmom največkrat uspe ujeti predvsem majhne ribe. Deloma so podobni pojavi tudi pri nas (kot so ugotovili na posvetovanju inšpekcijskih služb v Beogradu), vendar v drugačnih okoliščinah in razmerjih, ki jih spremlja administrativno »vpletanje najrazličnejših negospodarskih dejavnikov...«, ki se še zdaleč ne omejuje samo na blagovne tokove,⁴⁸ »veliko nazznanitev obtiči v predalih ali pa jih zavrnejo na nižji ravni zaradi pritiskov z raznih plati«,⁴⁹ da ne omenjamo, da cene izdelkov v 60 % določajo državni organi od občine do federacije; to je občutno vpletanje države v gospodarske tokove in se kaže vzporedno s kaznovalnim pravom raznih vrst in stopenj.

Organi odkrivanja imajo različno vlogo, sloves in spoštovanje pri tistih, ki jih nadzorujejo. Največ negotovanja pri nas so deležne inšpekcijske službe; te tudi same ugotavljajo neustrezni položaj, ki jim ga omogoča oblast. Država predstavlja **zunanje (eksterno) nadzorstvo**, ki ga pri nas **dopolnjujemo z internim to je predvsem samoupravnim.** Nobeden izmed teh mehanizmov ne izpolnjuje pričakovanj, ki nastajajo, ker odpoveduje večina nadzornih sredstev, zlasti zadnja leta. Zato se postavlja vprašanje, kaj zdaj. Izhod iščejo tudi družbenopolitične organizacije, ko poudarjajo potrebo po zakonitosti, storilnosti, uspešnosti gospodarjenja, uravnovešenje uvoza z izvozom, omejevanje porabe raznih vrst, varčevanje, krepitev nadzornih služb itd. Toda bolj ko spodbujamo sproščanje gospodarstva, več bremen mu nalagamo, več pravic ko mu želimo, bolj ga omejujemo, več ko naj bi imelo svobode, bolj mu jo kratimo in bolj ko naj bi mu zaupali, več neprijetnosti ustvarja. Zato nastaja neki

⁴⁷ Edelhertz, The nature, impact and prosecution of white collar crime v Dinitz et al: Deviance.

⁴⁸ Z zasedanja zveznih svetov na Brdu, Delo 12. 7. 1979, s. 2.

⁴⁹ S posvetovanja inšpekcijskih služb, Delo 8. 6. 1979, s. 2.

»circulus vitiosus«: več ko je predpisov, več nastaja kršitev, več ko je izigravanja, obhajanja predpisov in nediscipline, več je pritiskov in omejitev in več ko je teh, več je amorarnosti, nereda in dezorganizacije (v smislu teorij o družbeni dezorganizaciji ali anomiji).

Tovrstna poslovnoskupinska odklonskost je v bistvu neprilagajanje na pričakovano gospodarsko-poslovno ureditev in upor zoper konformizem. Je sestavina gospodarske ureditve, ki pa ji odrešitve ne kaže iskati v pregonu. To pa ima tudi pozitivno vlogo, ker spodbuja spremembe in iskanje novih rešitev.

8. Kriminologija o podjetniškoscupinski odklonskosti

Ob razpravljanju o odklonskosti skupinskih subjektov, kolektivni odklonskosti, podjetniškoscupinskih nezakonitostih itd. (ti pojmi v kriminologiji niso udomačeni — vsaj za zdaj še ne) se postavlja vprašanje, ali jih pojasnjevati z doslej znanimi razlagami o človeškem ravnanju, zlasti v kriminologiji in sociologiji.

V dosedanjih spoznanjih o kriminaliteti belega ovratnika⁵⁰ se kažejo kot ključne sestavine za razmišljanje predvsem vzročnost, pojavne oblike, namen in posledice, kolikor gre za ravnanje, sicer pa družbeni položaj in poklic nosilcev, kolikor gre za ljudi. Vse skupaj je notranje povezana celota, na kateri od Sutherlanda dalje temelje sestavine teorije, ki ima prenekatero poznejšo modifikacijo.

Toda zdi se, da ima gospodarskoscupinska odklonskost v naših razmerah pogosto nekatere drugačne sestavine, ki jih dajejo prav družbena lastnina premoženja in razmerje ljudi — samoupravljalcev do tega premoženja, četudi so devianti. Tako so pomembne naslednje objektivne sestavine:

— Ljudje so odklonski zaradi kolektivne, to je podjetniške koristi, vsak si sam zase ničesar ne prilašča. Neposredno koristoljubje ni identificirano, marveč gre za korist v smislu podjetniškega ali skupinskega bogatenja.

⁵⁰ Glej tudi: Tušek, Kriminaliteta belega ovratnika in gospodarska kriminaliteta (pojmovne opredelitve), RKiK 30. 1979, 3, s. 173—185, Genarro/Vetere: Gospodarska kriminaliteta, definicijska vprašanja in raziskovalne smeri, prevod RKiK 1978/4, s. 302 do 318 in drugi.

— Pogosto gre za dejanja, ki naj bi bila vsaj domnevno pomembna za učinkovitejše gospodarjenje (v malem).

— Namen se ne prikriva in prav tako se najpogosteje ne išče privolitve žrtev.

— Največkrat ne gre za oškodovanje drugih organizacij, temveč za korist lastne organizacije ali ožje družbeno-politične skupnosti nasproti družbi ali nedoločnemu številu posameznih oškodovancev.

— Zlasti pri nas dejanja spremljajo stiska, skrb za uspešnost, tekmovanje in pogosto tudi boj za obstanek.

Med subjektivnimi pa bi morali upoštevati zlasti naslednje:

— Pri tovrstni odklonskosti gre za skupinske subjekte.

— Kot posamezniki v skupini niso vsi kršilci iz višjih družbenih plasti (niti nimajo zvez, poznanstev itd.), kolikor je to pri tovrstni odklonskosti sploh pomembno.

— Odklonskost ali sodelovanje pri njej največkrat ne izhaja iz opravljanja poklica ali osebnega poslovanja, temveč iz drugih razmerij in tudi ne gre vedno za vodilno osebe.

— Poklicna vloga torej večinoma odpade.

— Pri celotnem podjetniškoscupinskem odklonskem ravnanju sta dvomljiva tudi umsko prizadevanje in intelektualnost.

Pri drugih sestavinah gre za skladnost ali podobnost s tistimi, ki jih poznamo iz teorij belega ovratnika, posebno kolikor zadevajo posnemanje, protipravnost, ogrožanje širše družbene skupnosti in kršitev pravil zelenega ravnanja v gospodarstvu (toda kakšnega?).

Toda večina dosedanjega razpravljanja o kriminaliteti belega ovratnika, gospodarski kriminaliteti in podobnem se ukvarja predvsem s posledicami kot dejstvom, ki je tu in ki ga je treba razlagati, kakršen se nam kaže v svoji škodljivosti predvsem s svojimi posameznimi storilci, ki največkrat delajo zase. Ta sestavek pa skuša prikazati objektivne okoliščine, ki spodbujajo, napeljujejo in zapeljujejo k podjetniškoscupinski odklonskosti v težavnih gospodarskih razmerah, ki porajajo želje po večjem prihodku s kar najmanjšim trudom, kolikor ne gre za razvoj »v močno omejevanih razmerah gospodarjenja«.⁵¹ Teorija o belem ovratniku in njeni popravki pa so nastali v drugačnih ureditvah, kjer se država ne vtika toliko v gospodarstvo

⁵¹ Conklin, s. 78.

kot pri nas, da sploh ne govorimo o družbenopolitični ureditvi in še posebej o samoupravnosti, ki (kot vidimo) prav tako omogoča skupinsko okoriščenje in interese nasproti (pogosto le domnevno) celotnim.

Zato znova vprašanje, kaj je pri podjetniško-skupinski odklonskosti z dosedanjimi teorijami vedenja? Ali je nezaželeno ravnanje skupinskih subjektov sploh vedenjsko vprašanje, in kakšno? Ali dosedanje teorije zadoščajo za razmišljanje o teh pojavih v drugačnih družbenopolitičnih razmerah in dokaj usmerjanem gospodarstvu? Ali ne čaka predvsem sociologijo in kriminologijo dodatno prizadevanje za novo iskanje, pri čemer bi morali v gospodarsko-poslovnem življenju bolj proučevati pojave v luči razmerja posledice—vzroki? In nazadnje — kaj z obema znantostima, da se bosta bolj ogreli za obravnavanje nekonvencionalnih, globoko družbeno zakoreninjenih pojavov, seveda ob domnevi, da bi se družba rada videla takšno, kakršna je. Ali to ne pelje k novim teorijam ali vsaj k popraviljanju starih?

Za kapitalistični svet danes ugotavljajo podivjanost gospodarstva, ki spodbuja pohlepnost in tokove, v katerih stara načela o pravilnem in napačnem preveč vplivajo na nova, v katerih so velikim družbam kaj malo mar male žrtve, ki so še neznane, podjetniške družbe pa so prepričane, da je javnost prepuščena sama sebi.⁵²

Če končamo to razmišljanje, lahko rečemo, da najdemo prikladnejša izhodišča zlasti v teorijah anomalije in socialne dezorganizacije, še posebno, ker prepogosto spreminjamo pravila vedenja (tudi gospodarjenja) ter ustvarjamo neskladje med deklaracijami in dejanskostjo. Zato nujno prihaja tudi do nestabilnosti, ne samo v gospodarjenju z rečmi, marveč tudi v ravnanju ljudi.

SKLEP

Odklonskost, o kateri razpravljamo v tem stavku, v naši družbi ni nova oblika škodljivstva, saj se je v določenem obsegu, toda v drugačnih razmerah, kazala že pred desetletji, ko še ni šlo za tako razvita samoupravna razmerja kot v zadnjih petih letih (zlasti po Zakonu o združenem delu). Ker je takrat presenetila s svojo množičnostjo in prepletenostjo tehnokrat-skih in birokratskih struktur, so jo v nekaterih

strokovnih krogih imenovali kar »družbeni kriminal«,⁵³ a to je močno predimenzionirano in neustrezno.

Zdi se, da istovrstni pojavi zadnja leta ob udeležbi kolektivnih, samoupravnih in drugih organov znova dobivajo svojo ostrino in družbeno nevarnost, ob drugačnem izrabljanju družbenih razmer kot takrat in ob drugačnih težavah.

Čeprav ima morda podobne vzročne korenine, je pojavno dokaj drugačna, na višji stopnji, in se po posameznih sestavinah močno približuje (kolikor kje sploh ni identična) podjetniškemu kriminalu v drugačnih družbenih ureditvah. Toda lastništvo premoženja, ki ga ogroža, ima vsekakor drugačno vsebino kot tam, kjer je lastnik zasebnik ali skupina delničarjev. **Kot ključni se kažejo družbena lastnina, samoupravnost, razmerja med vzrokom, posledico in namen.**

Podjetniško-skupinsko odklonskost oziroma nezakonitost skupinskih subjektov je še bolj prikrita in zapletena kot »klasični« kriminal belega ovratnika ali gospodarska kriminalnost, v katero je vpleten posameznik, kadar zlorablja svoj poklic, položaj, ugled in znanje za svoj žep (ali pa tudi v prid organizaciji, za katero dela)! V našem primeru pa gre za bolj ali manj institucionalizirane skupine ljudi, ki samoupravno razmerje uporabljajo za pridobivanje skupinskih koristi v škodo celotne družbe. Toda to je tisto, kar se vidi ali vsaj slutiti, pomembno pa se zdi vprašanje, zakaj do tega sploh prihaja. Tega gotovo ne kaže zanemarjati pri vrednotenju in definiranju tega nevarnega in znanega, toda ne proučenega pojava. Zato so ocene večinoma enostranske, površne in pogosto čustvene. Prihajajo predvsem od politike, ne od znanosti, ki se ukvarjajo z družbenimi pojavi (zlasti škodljivimi).

Toda o marsičem se javno sploh ne govori, tako da prihajajo na dan le redki podatki, znamenja, govornice in šušljanje, ker je marsikaj, kar se dela, poslovna skrivnost, diskretnost, kot zadeve, ki se skrivajo v bojzani pred konkurenco in v prizadevanjih, kdo bo prvi, pred drugimi. Zato je nadzorsotvo nebogljeno, posebno ker klasični prijemi ugotavljanja podatkov odpovedujejo in se kaže potreba po obveščevalnem delu, infiltraciji, vohunstvu, provokacijah itd. To pa je marsikdaj neprijetno, ker »samoupravno razmerje« in tako zbiranje podatkov res ne gresta skupaj. Toda resničnost se ne ravna po idealih,

⁵² Izjava G. Geiss v USNews/World Report 23. 7. 1979, s. 59—60.

⁵³ Glej npr. sestavek Kriminalni pojavi v gospodarstvu, Kriminalistična služba 1955, s. 110.

marveč moramo ugotoviti, da ima tudi **samo-upravnost svoje negativne plati, še posebno, ker ne dopuščamo, da bi bil konformizem v vsakem oziru življenjsko načelo v gospodarstvu**, kjer gre za čim večji prihodek, katerega pridobivanje tudi politično spodbujamo. Vse kaže, da bo internalizacija tako državnih kot samoupravnih norm prav tu težaven, dolgotrajen, zapleten proces.

Kolektivni devianti (ne glede na to, da v skupinah vedno nekateri spodbujajo, napeljujejo, poročajo, obveščajo, odbirajo, drugi pa v to privoljujejo s svojimi odločitvami, zavestno ali nezavestno, pomotoma, zaradi slabe obveščenosti ali nezmožnosti itd.) o gospodarstvu in poslovnosti lahko prevzamejo nekatere lastnosti in nagnjenja posameznika. **Gospodarjenje** torej ostaja dokaj nespremenjena dejavnost, še posebno, če gre za dobiček, lahko pa **kot materialna sila določa tudi skupinsko vedenje**. Še več, v skupini je moč, kolektivni interes, bogastvo in ne nazadnje tudi kolektivna odklonskost. Zato takih pojavov v prihodnosti verjetno ne bo manj, narobe, večji ko je pritisk države, več kršilcev nastopa. Odtod tudi vprašanje, kakšni naj bodo ukrepi: kazenski, civilni, moralno-etični? Državni, samoupravni? Kako je s samoupravno odgovornostjo skupinskih subjektov? Ali se kršitve dogovorov in sporazumov, ne samo državnega prava, ne kažejo kot strategija za boljšo poslovnost?

Tovrstnim pojavom je treba posvetiti več pozornosti. Poleg političnih in pravnih zornih kotov bi jih morali še posebno tenkočutno raziskovati iz ekonomskih, kriminoloških, socioloških in psiholoških. Naš čas se zdi kot naročen za to. Škodljivih pojavov te vrste ne kaže posploševati na vse skupinske subjekte. Ker se kriminologija ukvarja predvsem z negativnimi družbenimi (in posameznikovimi) pojavi, je ta sestavek treba razumeti le v tem smislu in ne kot oceno stanja. Nekateri družbeni tokovi lahko učinkujejo kot kriminogen dejavnik, da prenekateri dogodek in proces postane odklonski, toda ne vedno sam po sebi, marveč pogosto v očeh ocenjevalcev. Gospodarjenje seveda pri tem ni izjema.

Rokopis končan 10. avgusta 1979.

UPORABLJENI VIRI

1. Arold, Rudolf: Einstellungen zur Wirtschaftskriminalität, *Kriminologisches Journal* 1979, 1, s. 48—57.
2. Birin, Tihomir: Kriminalno prouzkovanje prisilne likvidacije, *JRKKP*, 9, 1971, 3, s. 426—449.
3. Braithwaite, John: Transnational corporations and corruptions; towards some international solutions, *International Journal of the Sociology of Law*, 7, 1979, 2, s. 125—142.
4. Brajević, Boško/Ličenoski, Boro: Neka pitanja i podaci sa područja težeg kriminala u privredi i privrednih prestupa, *JRKKP*, 12, 1974, 1, s. 115—124.
5. Clinard, Marshall/Yeager, Peter: Corporate crime: *Criminology*, 16, 1978, 2, s. 255—272.
6. Conklin, John: *Illegal But Not Criminal*, 1977, 153 s.
7. Courakis, N. C.: Réflexion sur la problématique de la criminalité en col blanc, *Revue pénitentiaire et droit penal*, 1976, 2, s. 263—278.
8. Crnogorčević, Dušan: Savremena shvatanja o pojmu neloyalnog istupanja na tržištu, *Pravni život*, 21, 1972, 6—7, s. 11—20.
9. Černe, France: Moralni problemi v našem gospodarstvu, *Anthropos*, 1977, 5—6, s. 93—99.
10. Dimitz, et al. ed. *Deviance*, 1975, 641 s.
11. Dragan, Zvone: Akumulacijska in reprodukcijska sposobnost, *Teorija in praksa*, 16, 1979, 5—6, s. 587—594.
12. Drapkin, Israel/Viano, Emilio ed.: *Victimology: A new Focus*, Vol. 2, Exploiters and Exploited, 1975, 204 s.
13. Djordjević, Miroslav: Sistem privrednih delikata, *JRKKP*, 7, 1969, 4, s. 525—540.
14. Geis, Gilbert/Meier, Robert: *White Collar Crime*, 1977, 356 s.
15. Goff, Colin/Quessona, Charles: *Corporate Crime in Canada*, 1978, 136 s.
16. Gardiner, John/Mulkey, Michael: *Crime and Criminal Justice*, 1975, 211 s.
17. Hopkins, Andrew: White Collar Crime in Australia, 1977, tipkopolis, 39. s.
18. Jovović, Ilija: Izvori i oblici ugrožavanja društvene imovine, *13. Maj*, 31, 1978, 6, s. 3—13.
19. Jovović, Ilija: Problemi otkrivanja i suzbijanja privrednog kriminaliteta, *13. Maj*, 30, 1977, 2, s. 18—28.
20. Kaiser, Günter: Die Bedeutung der Wirtschaftskriminalität in der Bundesrepublik Deutschland, *Kriminalistik*, 32, 1978, 1, s. 1—5.
21. Kobe, Peter: Meje represije na području gospodarskih deliktov, *RKiK*, 24, 1973, 4, s. 275—287.
22. Kobe, Peter: Privredno krivično delo u krivičnom zakoniku i u sporednom krivičnom zakonodavstvu kao o novi oblici ovih krivičnih dela, *JRKKP*, 7, 1979, 4, s. 541—552.
23. Kriminalni pojavi v gospodarstvu, *Kriminalistična služba*, 6, 1955, 3, s. 95—121.
24. Meier, Robert ed.: *Theory in Criminology*, 1977, 158 s.
25. Mihajlovski, Aleksander: Razmatranje o uzrocima privrednog kriminaliteta u Jugoslaviji, *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Beograd, 5, 1976, 5, s. 151—171.
26. Muftić, Ahmet: Novi oblici privrednog kriminala sa elementom inostranosti, *13. Maj*, 30, 1977, 5, s. 13—21.
27. Najman, Velizar: Shvatanje privrednog kriminaliteta s obzirom na savremene uslove privredjivanja, *JRKKP*, 7, 1969, 4, s. 589—592.

28. Neka zapažanja i mišljenja o privrednom kriminalitetu sa savetovanja, održanog u Cavtatu, 7.—9. aprila 1977, **13. Maj**, 30, 1977, 2, s. 15—18.
29. Opp, Karl-Dieter: **Soziologie der Wirtschaftskriminalität**, 1975, 213 s.
30. Pihler, Stanko: Osnovni problemi etiologije privrednog kriminaliteta, **13. Maj**, 32, 1979, 2, s. 25—30.
31. Pihler, Stanko: Prilog proučavanju opštih osobenosti privrednog kriminaliteta, **Naša zakonitost**, 33, 1979, 1, s. 28—38.
32. Pojavni oblici dimenzije i rezultati u otkrivanju i suzbijanju privrednog kriminaliteta, **13. Maj**, 29, 1976, 3, s. 9—11.
33. Popov, Lazar: Pojam i elementi privrednog prestupa, **JRKKP**, 11, 1973, 4, s. 638—642.
34. Savin, Ksenija/Zvekić, Uglješa: Sudije, tužioc, i radnici organa unutrašnjih poslova o privrednom kriminalitetu, **Gledišta**, 20, 1979, 2, s. 97 do 115.
35. Schmid, Rainer: Praxisorientierte Prävention und Vorfeldarbeit bei Wirtschaftsdelikten, **Kriminalistik**, 30, 1976, 2, s. 49.
36. Skobir, Anton: Krivičnopravna odgovornost preduzeća i njihovih rukovodećih radnika v **Rukovodeći radnici u samoupravnom sistemu**, Institut za javno upravo in delovna razmerja, Ljubljana, 1972, s. 233—302.
37. Skobir, Anton: Subjekti privrednih krivičnih dela, **JRKKP**, 7, 1969, 4, s. 553—566.
38. Tušek, Marko: Kriminaliteta belega ovratnika in gospodarska kriminaliteta, **RKiK**, 30, 1979, 3, s. 173—185.
39. Volk, Klaus: Kriminologische Probleme der Wirtschaftsdelinquents, **Monatschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform**, 60, 1977, 5, s. 265—278.
40. Vrhovšek, Miroslav: Samoprijavljivanje za privredni prestup, **Pravni život**, 28, 1979, 2, s. 45—58.
41. Watkins, John: White collar crime, legal sanctions and social control, **Crime and Delinquency**, 70, 1977, 7, s. 290—303.

UDK 343.53

Corporate (Business) Deviance

Pečar, dr. Janez, Professor of Criminology, Institute of Criminology Ljubljana

A conflict of interests between particular groups and global society (a state) frequently emerges in economic relations. The conflict consists in the unjustified and illegal acquisition of profit for particular groups to the detriment of a mass of individuals, business partners or the social community. Although such corporate illegality has its subjective and objective aspects, the last ones are of special importance, especially if they encourage appropriation of others' labour, if inflation devours a reasonable income, if restrictions do not permit giving full scope to wishes etc.

All this results in group, collective and frequently corporate and institutionalized profitability, the aim of which is to attain maximal profit by minimal efforts. Besides unfavourable socio-economic, moral and other consequences it fosters the growth of legal norms with corresponding punitive measures, which in turn condition the growth of violations.

Deviants use various neutralization techniques with which they justify their dishonesty, including economic offences and transgressions, violations of social contracts and self-managerial agreements. Many cases show that the moral consciousness of collective bodies is not such as to prevent growing antagonism between the values of particular groups and those which they advocate outside these groups.

Although it is generally thought that the economy is not a problem of control, there is a growing need for it; state control is completed by self-managerial, yet neither of them meet expectations.

Corporate deviance in conditions of socialist self-management is a phenomenon entirely different from all previous points of view and theories concerning economic crime. For that reason special attention must be paid to it in criminology.